

KISHI MEKTEP JASINDAĞI BALALARDA QIYAL PROCESSI.

Shayxımanova Shaxnoza Joldasbay qızı

Nukus Innovatsion Institutı

Pedagogika hám psixologiya kafedrası assistent oqıtıwshısı

Annotatsiya: *Usı maqalada kishi mektep jasındağı balalarda qıyal processı haqqında, olardıń psixologiyalıq ózgeshelikleri, usı jastağı balalarda qıyal processin rawajlandırıw menen baylanış bolğan jumıslarda ameliyatshı psixolog, pedagog hámde ata-analar sholkeminiń birgelikte jumıs alıp barıwı sóz etiledi.*

Tayanış sózler: *Kishi mektep jası, qıyal processı, dóretiwshilik qıyal, reproduktiv, ámeliyatshı psixolog, pedagog, tús kóriw, gallyutsinatsiya, ármanlar.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются процессы воображения детей школьного возраста, их психологические изменения, взаимодействующие учебные занятия группы родителей.*

Ключевые слова: *Школьный возраст человека, воображаемые процессы, воображаемое воображение, репродуктивный, практический психолог, педагог, мечтание, галлюцинация.*

Annotation: *This article discusses the processes of imagination in school-age children, their psychological changes, and the interactive learning activities of a group of parents.*

Key words: *school age of the person, the process of imagination, imaginative imagination, reproductive, psychologist, educator, dreaming, hallucination.*

Kadırlar tayarlaw milliy baǵdarlaması hár tárepleme kámal tapqan, jámiyetke, turmısqa maslasqan, tálim hám kásip-óner programmaların sanalı túrde tańlaw hám puqta ózlestiriw ushın sociallıq-siyasıy, huqıqıy, psixologiyalıq -pedagogikalıq hám basqa tárizdegi sharayatlardı jaratıwdı, jámiyet, mámleket hám shańaraq aldında oz juwapkershiligin sezetuǵın fuqaralardı tárbiyalawdı názerde tutadı. Sebebi, hár tárepleme barksámal, kásiplik sheberlik sırların puqta iyelegen qánigeler jurt parawanlıǵına múnásip úles qosa aladı.

Adam óz ómiri dawamında qabıl qılğan narse hám hádiyselerin oylaw menen sheklenip qalmaq, baki hesh qashan ómirinde ushıratpaǵan narselerdi de kóz aldına keltire aladı. Basqasha qılıp aytqanda adam tek ǵana ilgeri qabıl

qılğan narselerin ğana eslew menen sheklenip qalmay, bálki usı waqtqa shekem hesh jerde ushıratpağan jańa narselerinde óz ómirinde jarata aladı.

Qıyal- basqa psixikalıq protsesslerden bólek turatuǵın hám sonıń menen birge qabıllaw, oylaw hám este saqlap qalıw arasındaqı aralıq jaǵdaydı iyeleytuǵın, adam psixikasınıń ayrıqsha forması. Psixikalıq protsesstıń bul formasınıń spetsifikasi sonnan ibarat, qıyal barlıq psixikalıq protsessler hám jaǵdaylar ishinde eń «psixikalıq» bolıp, tek adam ushın xarakterli hám tańqalarlıq usıl menen adam organizminiń is-háreketi menen baylanıslı.

Bul fenomenniń sırlılıǵına keletuǵın bolsaq, usı kúnge shekem qıyal mexanizmi, sonnan onıń anatomiya-fiziologiyalıq tiykari haqqında hesh nárse málim emes. Adam miyiniń qaysı jerinde qıyal sheklenedi. Bizlerge belgili qaysı nerv organikalıq struktura menen baylanıslı. Bul áhmiyetli sorawlarǵa biz konkret hesh nárse ayta almaymız. Qıyal járdeminde adam dóreledi, óz is-háreketin jobalastıradı hám onı basqaradı. Adamnıń derlik barlıq materiallıq hám ruwxıy mádeniyatı adamnıń qıyalı hám dóretiwshiligi ónimi esaplanadı. Qıyal adamǵa jaǵdayda baǵdarlanıw hám praktikalıq háreketlerdiń tikkeley bolmağan aralasıwısız máselelerdi sheshiw múmkinshiligin beretuǵın kórgizbeli-obrazlı oylawdıń tiykari esaplanadı.

Ol turmıstıń praktikalıq háreket ya múmkin bolmaǵanda yamasa qıyın bolǵanda, yaki ulıwma maqsetke muwapıq bolmağan jaǵdaylarda járdem beredi. Qıyaldıń qabıllawdan ayırmashılıǵı sonnan ibarat, onıń obrazları barlıq waqıtta da haqıyqatlıqqa tuwri kelmeydi, onda fantaziya, oylap tabiw elementleri bar. Eger qıyal sanaǵa hesh biri yamasa haqıyqatlıqqa tuwri kelmeytuǵın kartinalardi salsa ol fantaziya dep ataladı. Dóretiwshilik qıyal etiwdiń jańadan qıyal etip elesletiwden ayırmashılıǵı sonnan ibarat, yaǵnıy dóretiwshilik qıyal etiw dóretiwshilik is protsessinde jańa obrazlardi óz betinshe dóretiw boladı. Ańsaǵan keleshektiń obrazların dóretiwdi árman etiw dep ataydı.

Qıyal tórt tiykarǵı túrde bolıwı múmkin- jedel, passiv, ónimli hám reproduktiv. Aktiv yamasa jedel qıyaldan paydalana otırıp adam óz qálewı menen, erktiń kúshi menen ózinde tiyisli obrazlardi payda etedi. Passiv qıyal obrazları tosattan, adamnıń qálewı hám erkine qaramay payda boladı. Ónimli qıyaldıń ayırmashılıǵı, bunda haqıyqatlıq adam tárepinen tek ğana mexanikalıq nusqalanıp yamasa elesletilmesten sanalı konstruktsiyalanadı. Biraq bunda obrazda ol dóretiwshilik qayta jańalanadı. Reproaktiv qıyalda haqıyqatlıqtı qalay bolsa sol turisında kóz aldına keltiriw máselesi turadı, bunda fantaziya elementleri bolsa da, bunday qıyal dóretiwshilikke emes, al kóbirek qabıllaw yamasa este saqlawǵa uqsaydı.

Qıyal etiw miynet protsessinde payda boladı hám rawajlanadı. Qanday da bir buyımdı soǵıwdan burın adam neni soǵıwdı, qalayınsha soǵıwdı, usı soǵılǵan buyım qalay bolıp shıǵatuǵının kòz aldına keltiredi. Adam qıyalınıń jumısı ádebiyat hám iskusstvo menen sheklenbeydi. Kópshilik dárejede ol ilimiy, texnikalıq, dóretiwshiliktiń basqa túrlerinde kórinedi. Bul jaǵdaylardıń barlıǵında fantaziya qıyaldıń túri sıpatında durıs rol atqaradı.

Bul- tús kóriw, gallyutsinatsiya, ármanlar. Qıyal dep adamnıń sanasında ilgeriden bar bolǵan waqtı - waqtı baylanislardıń qaytaldan tikleniwı hám bir-biri menen jańasha qosılıwı arqalı narse hám hàdiyselerdiń jańa obrazların payda qılıwǵa aytiladı.

Psixologiyada qıyal oylaw sıyaqlı biliw processlerinen biri esaplanıp, ol insaniy ishki hám sırtqı ózgeshelikti hám izertlewli iskerliginde, arnawlı bir dárejeye iye bolǵan mashqalalı jaǵdaydıń payda bolıwı jáne onıń sheshiliwinde qatnasadı. Egerde qıyaldı genetikalıq tàrepten kelip shıǵıwı payda etiletuǵın bolsa, ol álbette insanıń miyneti ònimin obrazlar, tımsallar járdemi menen sawlelendirmesten turıp, tikkeley iskerlikke kirisiw múmkin emes, sebebi pikir sawbetlerdi oyda sawlelendiriw sebepli ayqın oylawdıń predmetine uzatıladı.

Adamnıń hár qanday izertlewleri, miynet hám dóretiwshilik xızmetleri qıyalıy processlerdi az óz ishine aladı, jańa ashılıwdıń dáslepki obrazları, quramları anıq haqıyqatlıqtan uzaq bolıwına qaramastan rawajlanıw wazıypasın atqaradı. Ádetde qıyal insan iskerliginiń zárúrli quramı, zárúr shárti retinde onıń túrleri termin atları menen ańlatpalanadı, mısalı kórkem ádebiyatqa baylanıshı, ilimiy izertlewli, muzikalıq, joybarlastiriw, konstruktorlıq, evristik (pikiriy tutqırlıq), dóretiwshilik iskerlik sıyaqlılar.

Qıyaldıń biliw processi retindegi tiykarǵı wazıypası sonnan ibarat, ol ámeliy iskerlik baslanbastan turıp, onıń ònimin aldınnan oyda sawlelendiriw hám olardıń tımsalların payda etiwden ibarat esaplanadı. İnsan jeke iskerliginde ayırım qıyınshılıqlar payda bolsa, olardı jónge salıw qılıw ushın adam oylanadı, pikiriy obrazlardı jaratadı, olarǵa jańa qosımshalar kiritedi, qullası onimniń sapalı shıǵıwın, onıń buyım jol menende kórinetuǵın bolıwın qıyal úzliksiz túrde támiyinlep turadı. Aytayıq, insan stul jasawshı bolsa, ol eń aldın oǵan tiyisli bólim -lerdi tayarlaydı, shaxs qıyalda onıń sapasına itibar beredi, keyin olardı pútinleydi, òz-ara birlestiredi hámde buyım formasında gewdelendiredi.

Kishi mektep jasi dawirine 6-10 jaslı baslangısh klasslardıń oqıwshilari kiredi. Bala mektep talimine baǵshada tarbiyalanıp atırǵanında tayarlanadı. Bunda ol mektepte oqıwshilargá qoyilatıuǵın har qiyli talaplar menen tanisadi, pan tiykarların uyreniw ushin biologiyalıq ham psixologiyalıq

tàrepten tayyar boladi. Bul jasta oniń psixikasi bilim aliwǵa jeterli dàrejede rawajlanadi. Usi jastaǵı bala qabil etiwinin ótkirliǵı, tazalıǵı anıqlıǵı, ozinin qizıǵıwshańlıǵı, apiwayılıǵı, isenimliliǵı, qiyaliniń anıqlıǵı, este saqlawiniń kùshliliǵı, oylawiniń anıqlıǵı menen basqa jastaǵı balalardan ajiralıp turadi. Kishi mektep jasındaǵı balanıń zàrùr sipatlarinan biri onda òzine tàn zàrùrliklerdin barlıǵıdur. Bul zarurlikler òz manisi menen anıq bilim, konlikpe hám tájriybelerdi iyelewge, àtirap ortalıqtaǵı waqiyalıqtı òzlestiriwe qaratılmay, bálkim tek ǵana oqıwshılıq qalewin sawlelendiriwden ibarat bolıp tabiladi. Usi zàrùrlikler tiykarında òz portfeline, sabaq tayarlaw stolına, kitap qoyıw shkafına iye bolıw qàlewi, ùlkenlerdey hár kùni mektepke qatnaw tuyǵısı jatadi.

Pedagoglar, ata-analar, balalardı erte mektepke beriwdin payda yamasa zıyanı tuwrısında óylaganlarında insan mıyı rawajlanıwınıń neyrofiziologiyalıq nızamlıqların da bólek itibarǵa alıwları kerek. Balanı erte oqıw, jazıw, sanawǵa uyretip onıń biliw processleri zóriqtirilsa, balanıń emotsional sezimlik rawajlanıwı ushın zàrùr bolǵan mıy quwatınıń jetispewshiligine sebep boladı. Bunnan balalardıń emotsional sezimiy processleriniń keshiwinde yamasa fizikalıq rawajlanıwda kemshilikler júz beredi. Bunday jaǵdayda energiya bólistiriliwiniń májbùriy buzılıwı júz berip, ol 7—8 jaslı balalardı qáweter, agressivlik yamasa giperaktivlik jaǵdaylarına alıp keledi. Bul balanı mektepte oqıwǵa tayarlaw kerek emes, degen pikir emes, lekin balanıń intellektual rawajlanıwına erte algıstı, sanawdı, jazıwdı úyretiw menen ǵana erisip bolmaydı ekenin aytıw kerek, rawajlanıw nızamlıǵına kóre, hár qanday rawajlanıw kórgizbeli obrazlılıqdan abstrakt logikalıqqa qaray baradı. Eger bala ele oqıwǵa intellektual, ruwxıy -psixik tárepten tayın bolmay turıp, oǵan hárıp hám nomerlerdi jazıw, oqıw uyretilse psixik rawajlanıwdıń teris jaǵına ketiwine sebep baladı.

Búgingi kúnde kishi mektep jasındaǵı oqıwshılardıǵa tálim-tárbiya beriw processin úyreniw olardıń psixologiyalıq jaǵdayların esapqa alıw hám oqıwshılar emotsiyaların tuwrı tárbiyalaw tálim iskerliginde joqarı nátiyjelilikke erisiw kepilligin keltirip shıǵaradı. Usiniń nátiyjesinde oqıwshılardıń biliw processlerin iskerligindegi áhmiyetin aytıp otken halda tálim processinde olardıń psixik qásiyetlerin itibarǵa alıw zàrùr. Sebebi psixologiyalıq jaǵdayda waqıya hádiyselerdi analiz sintez qılıw hám oqıwshılardaǵı sezimlik jaǵdaylar biliw processindegi iskerlikti ámelge asırıwda oqıwshılardı tálimge tayarlaw úlken tásir kórsetedi.

Demek, juwmaqlaw ornında sonı aytıw mùmkin qıyal jumıstıń hár bir basqıshında tikkeley qatnadi hazirgi kúnde kishi mektep jası keleshek awlad kamalı ushin tiykar esaplanadi. Hár bir oqıtıwshı eń aldi menen óz jumısında

hár bir balaniń ruwxıyatı, qızıǵıwshılıǵı, qabiyleti, erki ham ásirese oniń sezimlerin anıqlap biliwi lazım. Bul balalardı elede jaqsılaw biliwge járdem beredi. Bala shaxsınıń rawajlanıwı ushın aktiv kúndelik xızmet zárúr. Xızmet járdeminde ǵana bala átirap -ortalıq penen munasibetti ornatadı, sol arqalı oniń biliw qábileti rawajlanadı, xarakter sıpatları rawajlanıp, kámal tabadı. Insannıń kámal tabıw procesin tek genetika, social ortalıq hám tálim-tárbiyaǵa baylanıstırıp úyreniw, dodalawda haqıyqatqa onsha tuwrı kelmeydi. Sebebi social rawajlanıwda shaxstıń ózi de aktiv qatnasadı. Sonıń ushın bul jastaǵı balalar menen kobirek islesiw kerek bolıp tabıladı.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYALAR:

1. Z. T. Nishanova. N. G. Kamilova. D. U. Abdullayeva. M. X. Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Toshkent-2017
2. E. Goziyev "Jas dawirleri psixologiyasi" (oqiw qollanba) Tashkent "Oqitiwshi" 1994 yil
3. M. X. Xolnazarova, M. Q. Muxliboyev. Yosh va pedagogik psixologiya. Tashkent- «Fan va texnologiya», 2014 yil
4. Xaydarov F. I., Xalilova N. I. Umumiy psixologiya / darslik / 1 - kitob / Toshkent: "METHODIST NASHRIYOTI", 2023, 288 bet.

